

Redescoperirea conversației

Sherry Turkle (n. 1948), psiholog clinician, cercetează relația omului cu tehnologia încă de la începutul apariției computerelor personale, la sfârșitul anilor '70. Este profesor Abby Rockefeller Mauzé de studii sociale ale științei și tehnologiei la MIT și directorul fondator al Inițiativei MIT pentru Tehnologie și Sine. A publicat șapte bestselleruri și trei volume editate, inclusiv patru studii de referință despre relația noastră cu lumea digitală: *Psychoanalytic Politics: Jacques Lacan and Freud's French Revolution* (1978), *The Second Self: Computers and the Human Spirit* (1984), *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet* (1995), *Simulation and Its Discontents* (2009), *Alone Together* (2011), *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age* (2015), *The Empathy Diaries: A Memoir* (2021); volume editate: *Evocative Objects: Things We Think With* (2007), *Falling for Science: Objects in Mind* (2008), *The Inner History of Devices* (2008).

Sherry Turkle

Redescoperirea
conversației

Puterea dialogului
în epoca digitală

Traducere din engleză
de Teodora Maftai

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Alexandru Anghel
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Florina Vasiliu, Veronica Dinu

Tipărit la Artprint

Sherry Turkle
Reclaiming Conversation
Copyright © 2015 by Sherry Turkle
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Turkle, Sherry
Redescoperirea conversației: puterea dialogului în epoca digitală /
Sherry Turkle; trad. din engleză de Teodora Maftei. –
București: Humanitas, 2023
ISBN 978-973-50-7807-2
I. Maftei, Teodora (trad.)
808
159.9
004

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

*Pentru Rebecca, Kelly și Emily:
vă mulțumesc pentru toate conversațiile de la masa din bucătărie*

Cuprins

PLEDOARIE PENTRU CONVERSAȚIE

Jurnalele empatiei — 13

Fuga de conversație — 30

PRIMUL SCAUN

Solitudinea — 75

Autorefecția — 97

AL DOILEA SCAUN

Familia — 125

Prietenia — 164

Dragostea — 208

AL TREILEA SCAUN

Educația — 243

Munca — 288

CALEA SPRE PROGRES

Viața publică — 337

Clipa — 365

UN AL PATRULEA SCAUN?

Sfârșitul uitării — 387

Mulțumiri — 415

Note — 417

Vorbiserăm destul, dar fără să comunicăm.
— Samuel Johnson, *The Rambler* (1752)

PLEDOARIE PENTRU CONVERSAȚIE

Jurnalele empatiei

Copiii de doisprezece ani se comportă la locul de joacă precum cei de opt ani [...].

Nu par să se poată pune în locul altor copii.

—Directoarea școlii gimnaziale Holbrooke*,
despre „deficitul de empatie“ al elevilor

De ce scriu o carte despre conversație? Pentru că vorbim tot timpul. Trimitem mesaje, postăm și scriem pe chat. S-ar putea chiar să ne simțim mai în largul nostru în fața ecranului. Stăm cu telefonul deschis chiar și atunci când avem lângă noi familia sau prietenii, colegii sau persoana iubită, în loc să ne îndreptăm atenția asupra celor din jur. Mărturisim fără nici o reținere că preferăm să trimitem mesaje sau e-mailuri decât să ne întâlnim față în față sau să vorbim la telefon.

Comunicarea tehnologizată ca stil modern de viață ne-a adus o mulțime de probleme. Comunicarea față în față reprezintă lucrul cel mai uman pe care îl facem. Atunci când suntem prezenți trup și suflet unul pentru celălalt, învățăm să ne ascultăm. Așa ne dezvoltăm capacitatea de empatie. Așa trăim bucuria de a fi auziți și înțeleși. Comunicarea contribuie la practica autorefecției, adică a conversațiilor cu noi înșine, care reprezintă fundamentul dezvoltării timpurii.

În ziua de azi, căutăm metode prin care să ocolim conversația. Ne ascundem unii de alții, chiar dacă suntem conectați tot timpul în mediul online. Suntem tentați să ne prezentăm în lumea virtuală așa cum ne-am dori să fim. Desigur, această disimulare poate

* Holbrooke este un nume fictiv. În această carte, autoarea ascunde identitatea tuturor indivizilor pe care îi citează și a tuturor instituțiilor pe care le-a vizitat, de la școli și universități până la companii. Folosește nume reale doar atunci când extrage informații din documente publice sau când citează cuvinte rostite la întruniri publice.

fi eficientă oriunde, doar că ne este mai ușor să alcătuim, să edităm și să îmbunătățim un mesaj în mediul online.

Pretindem că folosim telefonul atunci când suntem plictisiți, doar că ne plictisim deseori¹ tocmai din cauză că suntem obișnuți cu un flux regulat de informații și de divertisment. Suntem mereu cu mintea în altă parte. Fie că ne aflăm la ore, la biserică sau la o întâlnire de afaceri, ne concentrăm atenția asupra lucrurilor care ne interesează, iar atunci când acestea nu ne mai atrag, ne îndreptăm atenția către dispozitivele electronice, pentru a găsi ceva care s-o facă. Acum putem găsi în dicționar termenul *phubbing*², care înseamnă a menține contactul vizual în timp ce trimiți mesaje. Studenții mei mi-au spus că ei fac asta tot timpul și că nu e chiar atât de greu.

Am început să ne considerăm membri ai unui trib, loiali propriului grup. Ne verificăm mesajele în momentele de liniște sau atunci când pur și simplu simțim o atracție irezistibilă față de mediul online. Până și copiii preferă să-și trimită mesaje decât să vorbească față în față cu prietenii – sau, la drept vorbind, decât să viseze cu ochii deschiși, moment în care ar putea petrece puțin timp singuri, doar cu gândurile lor.

Totul duce la fuga de conversație, cel puțin de conversațiile deschise și spontane, cele în care explorăm idei, în care ne îngăduim să trăim prezentul din plin și să fim vulnerabili. Totuși, acestea sunt conversații prin care empatia și intimitatea prosperă, iar acțiunea socială capătă putere. Sunt conversații prin care se dezvoltă o colaborare creativă între educație și mediul de afaceri.

Toate aceste conversații presupun timp și spațiu, dar noi susținem că suntem mult prea ocupați pentru ele. Fiind distrași la cină, în sufragerie, la întâlnirile de afaceri, dar și pe stradă, am dat de urma unui nou „izvor tăcut”³, sintagmă pe care Rachel Carson a inventat-o atunci când s-a înțeles că, odată cu schimbările tehnologice, a fost luat cu asalt și mediul înconjurător. Acum ne aflăm într-un altfel de moment de recunoaștere.⁴ De data aceasta, tehnologia este implicată într-un atac asupra empatiei. Am descoperit că până și un telefon dat pe silențios⁵ poate inhiba conver-

sașiile importante. Simpla vedere în peisaj a unui telefon ne face să ne simțim mai puțin conectați unii cu alții, mai puțin dedicați unii altora.

În ciuda acestui moment de seriozitate, scriu cu entuziasm. Odată conștientizat acest lucru, putem începe să ne reanalizăm obiceiurile. Când o vom face, conversația va putea fi repusă în drepturi. În cazul conexiunilor eșuate din lumea digitală, cura prin dialog joacă un rol decisiv.

„Își fac cunoștințe,
dar legăturile dintre ei par superficiale“

În decembrie 2013, am fost contactată de directoarea școlii Holbrooke, o școală gimnazială din nordul statului american New York. Am fost rugată să discut cu profesorii despre ceea ce ei considerau a fi o anomalie în prietenia dintre elevi. În invitația trimisă, directoarea s-a exprimat astfel: „Se pare că elevii nu se mai împrietenesc ca înainte. Își fac cunoștințe, dar legăturile dintre ei par superficiale“.

Cazul acestei școli era fascinant. Auzisem aceeași poveste și în cazul altor școli, doar că elevii de acolo erau mai mari. S-a luat decizia să plec într-o excursie împreună cu profesorii de la Holbrooke. Mi-am luat cu mine un carnețel nou-nouț; după o oră, am scris pe copertă „Jurnalele empatiei“.

La asta se gândeau și profesorii de la Holbrooke. Elevii nu dezvoltau empatie așa cum ar fi trebuit. Ava Reade, directoarea școlii, mi-a spus că înainte intervenea arareori în interacțiunile sociale ale elevilor, dar de curând a început să o facă. O elevă de clasa a șaptea a încercat să excludă o colegă dintr-o activitate școlară. Reade a chemat-o în biroul ei pe eleva vinovată și a întrebat-o ce s-a întâmplat. Fata nu a avut prea multe de spus:

[Eleva] mi-a răspuns cu un aer aproape robotic: „Nu înseamnă nimic pentru mine“. Nu putea înțelege că cealaltă fată se simțea rănită.

Copiii aceștia nu sunt răutăcioși. Problema lor este că nu sunt dezvoltăți din punct de vedere emoțional. Copiii de 12 ani se comportă la locul de joacă precum cei de 8 ani. Se exclud reciproc, la fel cum fac copiii de 8 ani. Nu par capabili să se pună în locul altor copii. Aceștia le spun celorlalți elevi: „Nu vrem să ne jucăm cu tine“.

Competențele lor de relaționare nu sunt suficient de dezvoltate încât să se poată privi și asculta reciproc.

Profesorii de la Holbrooke sunt adepți entuziaști ai utilizării tehnologiei educaționale. În timpul excursiei, au adoptat așa-numitul principiu al precauției⁶: „Acționăm atunci când apar semnele unei probleme, nu când se manifestă“. Acești profesori cred că pot identifica indicii ale posibilelor probleme cu care se confruntă copiii. Era o luptă continuă să-i faci pe copii să vorbească între ei la ore, să se adreseze direct unii altora. Era o luptă continuă și să-i faci să discute cu profesorii. Unul dintre ei chiar a făcut o observație: „[Elevii] folosesc telefonul și la cantină, iar când își împărtășesc lucruri unii altora, o fac de pe telefon“. Acesta e noul model de comunicare? În acest caz, nu are eficiența vechiului model. În opinia profesorilor, vechea modalitate de comunicare ne învață să fim empatici. Or elevii par să se înțeleagă unii pe alții tot mai puțin.

Am fost invitată la școala Holbrooke fiindcă, timp de mai multe decenii, am studiat dezvoltarea copiilor în cultura tehnologică. Am început cercetarea la sfârșitul anilor '70, atunci când câteva școli testau calculatoare în sălile de clasă ori în laboratoarele de informatică. Încă mă mai interesează acest subiect, având în vedere că mulți copii vin la școală cu tableta ori cu laptopul personal sau primit de la școală.

Încă de la început, am constatat că copiii se foloseau de lumea digitală pentru a explora problematica identității. La sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, copiii foloseau limbajele de programare ca mijloace de exprimare. O tânără de 13 ani care își construise propria lume virtuală mi-a spus: „Atunci când programezi un calculator, dăruiești o mică parte din tine și ajungi să te privești cu alți ochi“. Mai târziu, când computerele au permis

accesul la jocurile online, copiii și-au explorat identitatea construind avatururi. Datele problemei s-au schimbat odată cu apariția jocurilor și computerelor noi, dar un lucru a rămas neschimbat: spațiul virtual reprezintă un punct de pornire pentru explorarea sinelui.⁷

Tot neschimbată este și anxietatea în rândul adulților cu privire la copii și la dispozitivele electronice. Încă de la început, profesorii și părinții au fost îngrijorați de faptul că copiii sunt *prea* captivați de computere. Priveau nemulțumiți cum aceștia se afundă în jocuri și uită de oamenii din jur, preferând pentru perioade lungi de timp lumea digitală.

Un tânăr de 16 ani descria acest tip de refugiu astfel: „Când stai la computer, lucrurile sunt imprevizibile într-un mod previzibil“. Universul programabil poate fi palpitant, dar oferă și noi posibilități pentru așa-zisa experiență „fără complicații“. Nu este obligatoriu ca legile lui Newton să se aplice în acest caz. Obiectele virtuale pot fi făcute să plutească pur și simplu. Inclusiv tu poți pluti dacă așa sunt programate lucrurile. În lumea virtuală, te poți confrunta cu diverse situații pline de provocări – cu ticăloși, vrăjitori și magie – despre care știi sigur că se vor rezolva în final. Sau poți muri și renaște. *Este mai dificil să înfrunți oamenii reali și imprevizibili după ce ai petrecut o perioadă de timp într-o lume simulată.*

Am observat cum computerul ne-a dat încă de la început impresia că ne ține companie, dar fără să ne fie și prieten. Apoi, pe măsură ce programarea a evoluat, acest dispozitiv ne-a dat impresia că ne este prieten, dar fără să ne ofere și intimitate. Asta se întâmplă din cauză că, față în față, oamenii au pretenții pe care computerul nu le are niciodată. Totul merge strună dacă le acordăm oamenilor o atenție deosebită și încercăm să ne punem în pielea lor. Atunci când vine vorba de sentimentele lor, oamenii nu se așteaptă la orice fel de reacții, ci la reacții reale.

Timpul petrecut de copii în realități simulate îi pregătește pentru și mai mult timp petrecut în mediul virtual. Timpul petrecut de copii cu alți oameni îi învață cum să relaționeze mai bine, dobândind, de exemplu, abilitatea de a purta o conversație.

Asta îmi aduce aminte de angoasele profesorilor de la Holbrooke. Pe măsură ce elevii de acolo petreceau tot mai mult timp la telefon trimițând mesaje, nu se mai descurcau să discute față în față. Asta înseamnă că deveniseră lipsiți de empatie: nu mai făceau contact vizual, nu se mai ascultau unii pe alții și nici nu mai erau atenți unii la nevoile altora. Comunicarea ne ajută să înțelegem ce înseamnă intimitatea, comunitatea și comuniunea. Revendicarea conversației reprezintă o etapă a revendicării celor mai importante valori umane.

Tehnologia mobilă și minunile pe care le produce nu vor dispărea. Totuși, e momentul să vedem cum poate sta ea în calea altor lucruri dragi nouă și cum putem lua măsuri odată ce înțelegem ce se întâmplă de fapt: *putem să regândim tehnologia și, în același timp, să schimbăm modul în care o folosim pe tot parcursul vieții.*

Adepta conversației

Mi-am petrecut viața profesională studiind conversația. Am pregătire de sociolog, profesor și psiholog clinician. Am devenit adepta conversației fiindcă aceste profesii m-au învățat să apreciez ceea ce poate face ea: de la dialogurile de tip socratic din timpul orelor la discuții mărunte în jurul dozatorului de apă.

Mentorul meu, sociologul David Riesman, numea aceste profesii „meserii ale dialogului“. Avea dreptate, pentru că ele se bazează pe conversație și au așteptări ridicate în ceea ce privește comunicarea. Oricine poate da un răspuns la următoarea întrebare: Cu ce ne ajută conversația?

Sociologii și antropologii recurg la conversație pentru a descifra rețeaua de relații familiale, profesionale și sociale. Când lucrurile decurg bine, convorbirea cu specialiștii în studiul evoluției societății și relațiilor interpersonale devine o conversație liberă și lejeră. Acest lucru se întâmplă de multe ori după ce încrederea este deja instalată, atunci când oamenii de știință își închid carnețelul de notițe, iar cei care cu doar câteva minute mai devreme erau simpli „participanți“ la studiu își dau seama că au

ceva de câștigat din asta. Întrebările specialistului devin și întrebările lor. De-abia atunci începe adevărata conversație.

Discuțiile din clasă înseamnă simple informații cu privire la anumite materii; scopul profesorilor este de a-i ajuta pe elevi să învețe să pună întrebări și să nu se mulțumească niciodată cu răspunsuri simple. Mai mult decât atât, discuțiile cu un profesor bun demonstrează că nu doar răspunsurile sunt importante când vine vorba de educație. Mai important este să înțelegem ce reprezintă acele răspunsuri. Comunicarea îi ajută pe elevi să creeze povești – indiferent dacă e vorba despre regimul armelor sau despre Războiul Civil – prin care pot învăța și memora într-o manieră logică. În lipsa acestor povești, putem să aflăm în continuare lucruri noi, dar să nu știm cum să reacționăm sau ce să înțelegem din ele. Prin terapie, conversația explorează semnificațiile relațiilor interumane care ne fac viața mai dinamică. Specialiștii se ocupă de pauzele și ezităările în vorbire, de asocierile de idei sau de lucrurile pe care le transmitem chiar și atunci când nu vorbim. Cu ajutorul terapiei, ne angajăm în conversații care nu ne oferă „consiliere“, dar ne ajută să ne descoperim pe noi înșine și să ne ghidăm după propria busolă interioară.

În această tradiție, conversațiile au multe lucruri în comun. Când funcționează la potențial maxim, oamenii nu vorbesc pur și simplu, ci sunt atenți atât la cei din jur, cât și la ei înșiși. Își îngăduie să devină vulnerabili, trăiesc prezentul din plin și sunt dispuși să meargă încotro îi duce viața.

Nu trebuie să aveți o meserie bazată pe dialog ca să vă dați seama cu ce ne ajută conversația. Am rugat oameni de orice fel și de orice vârstă să-mi povestească despre cele mai importante conversații pe care le-au purtat – cu cei mici, cu prietenii, cu soția și soțul, cu partenerul și partenera de viață, cu amanții și amantele sau cu colegii. Și-au dorit cu toții să răspundă la această întrebare, așa că au împărtășit cum a fost când s-au îndrăgostit, când au realizat că părinții lor sunt fragili și au nevoie de îngrijire, când au înțeles că fiii și fiicele lor nu mai sunt copii mici sau când au fost apreciați la locul de muncă după ce mentorii lor au fost de acord cu ideile lor ieșite din comun.

Ținând cont de lucrurile de mai sus, atunci când îndrăgostiții îmi spun că preferă să „vorbească“ prin mesaje, când oamenii îmi spun că poartă discuții în contradictoriu pe e-mail cu rudele lor pentru a preveni tensiunile față în față, când vicepreședinții marilor corporații descriu întâlnirile de afaceri drept „timpuri morți pentru golirea căsuței de e-mail“, tot ce aud este o dorință fierbinte de distragere a atenției, de comoditate și de eficiență. Sunt conștientă și că toate aceste acțiuni ne împiedică să ne bucurăm pe deplin de beneficiile conversației.

Cercul virtuos

Suntem reduși la tăcere de tehnologie, cumva ne-am lecuit de vorbe. Tăcerea – de multe ori în prezența copiilor noștri – duce la o lipsă de empatie care ne face să ne neglijm reciproc acasă, la serviciu, dar și în societate. Pe scurt, sunt de părere că soluția este să vorbim între noi. Această carte este pledoaria mea pentru conversație.

Îmi încep pledoaria amintind de un om pe care mulți îl consideră (în mod eronat) un pustnic care a încercat să fugă de conversație. În 1845, Henry David Thoreau s-a mutat într-o căsuță de pe malul lacului Walden, în orașul Concord din statul american Massachusetts, pentru că a vrut să trăiască „după o matură chibzuință“, departe de tumultul discuțiilor haotice. Mobilierul ales pentru a-și realiza ambiția nu sugerează însă o simplă „escapadă“. Thoreau spune că avea în casă⁸ „trei scaune: unul pentru singurătate, al doilea pentru prietenie, al treilea pentru societate“*.

Aceste trei scaune trasează un cerc virtuos ce stabilește o legătură între conversație și capacitatea de empatie și de introspecție. Atunci când ne izolăm de restul lumii, ne regăsim pe noi înșine, ne pregătim să descoperim dialogul lăuntric autentic. Dacă ne simțim în siguranță cu noi înșine, vom putea să-i ascultăm și pe ceilalți și să înțelegem cu adevărat ce au de spus. Mai

* Trad. Panait Mușoiu (n. red.).

mult, dacă apoi vom vorbi cu alți oameni, vom înțelege mai bine dialogul interior.

Bineînțeles, acest cerc virtuos este un ideal, dar dă rezultate. Singurătatea consolidează stima de sine și, totodată, capacitatea de a empatiza. De asemenea, discuțiile cu alții oferă informații substanțiale în ceea ce privește introspecția. Ne pregătim singuri să vorbim cu cei din jur și, tot așa, învățăm împreună cu ceilalți cum să percepem singurătatea ca pe un mod productiv de a ne folosi timpul.

Tehnologia întrerupe cercul virtuos.

Cauza întreruperilor este singurătatea, adică primul scaun al lui Thoreau. Potrivit unor cercetări recente, oamenii nu se simt în largul lor atunci când rămân singuri cu propriile gânduri, fie și numai câteva minute. În cadrul unui experiment, câțiva oameni au fost rugați să stea liniștiți – fără telefoane sau cărți – timp de cincisprezece minute. La începutul experimentului, au fost întrebați dacă ar lua în calcul să-și administreze electroșocuri în cazul în care se vor plictisi. Au răspuns în unanimitate că nu: orice s-ar întâmpla, electroșocurile sunt în afara oricărei discuții. Totuși, exact asta au ajuns să facă mulți dintre ei după doar șase minute de singurătate.⁹

Rezultatele sunt extraordinare, dar deloc surprinzătoare. În ziua de azi, atunci când oamenii așteaptă singuri la semafor sau la coada de la casă într-un magazin, aproape intră în panică și pun mâna pe telefon. Suntem atât de obișnuiți să fim conectați în permanență la mediul online, încât singurătatea pare a fi o problemă pe care tehnologia ar trebui s-o poată rezolva.

Cercul virtuos se sparge atunci când, de teamă să nu rămânem singuri, ne străduim din răsuperi să ne acordăm atenție nouă înșine. De aceea, capacitatea de a ne acorda atenție unul altuia are de suferit. Dacă nu găsim un echilibru, ne putem pierde încrederea în ceea ce avem de oferit altora.

Cercul poate funcționa și în sens invers: ne străduim să ne acordăm atenție unul altuia, iar capacitatea noastră de a ne cunoaște pe noi înșine are de suferit.